

УДК 657.212:340.1

Струк Н.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Львівського національного університету імені Івана Франка***Дідик А.З.***здобувач ступеня магістра з обліку і оподаткування
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ПРІОРИТЕТИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ РОЗРАХУНКІВ ІЗ ДЕБІТОРАМИ В ДІЛОВИМУ ПАРТНЕРСТВІ ПІДПРИЄМСТВ

Проведено дослідження системи обліку розрахунків із дебіторами на підприємствах України. Запропоновано вдосконалити методичний підхід до обліку дебіторської заборгованості як інструменту поліпшення фінансового стану підприємства. Вказано шляхи удосконалення організації обліку розрахунків із дебіторами, вирішення проблеми достовірної оцінки дебіторської заборгованості, формування та обліку резерву сумнівних боргів, перспективи відображення дебіторської заборгованості на рахунках бухгалтерського обліку.

Ключові слова: безнадійна заборгованість, дебітори, дебіторська заборгованість, ділове партнерство підприємств, резерв сумнівних боргів, розрахунки, облікова політика.

Струк Н.С., Дідик А.З. ПРИОРИТЕТЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ УЧЕТА РАСЧЕТОВ С ДЕБИТОРАМИ В ДЕЛОВОМ ПАРТНЕРСТВЕ ПРЕДПРИЯТИЙ

Проведено исследование системы учета расчетов с дебиторами на предприятиях Украины. Предложено усовершенствовать методический подход к учету дебиторской задолженности как инструмента улучшения финансового состояния предприятия. Указаны пути совершенствования организации учета расчетов с дебиторами, решение проблемы достоверной оценки дебиторской задолженности, формирования и учета резерва сомнительных долгов, перспективы отражения дебиторской задолженности на счетах бухгалтерского учета.

Ключевые слова: безнадежная задолженность, дебиторы, дебиторская задолженность, деловое партнерство предприятий, расчеты, резерв сомнительных долгов, учетная политика.

Struk N.S., Didyk A.Z. PRIORITIES FOR DEVELOPMENT THE DEBTOR SYSTEM OF ACCOUNTING IN THE BUSINESS PARTNERSHIP OF ENTERPRISES

The authors carried out a study of the debtor system of accounting at Ukrainian enterprises. It is proposed to improve the methodical approach to the debtor's accounting as an instrument for improvement the financial condition of the enterprise. Authors present the ways of improving the organization of debtors' accounting, the solution to the problem of reliable assessment of debtors' liabilities, the formation and accounting of the reserve of doubtful debts and prospects of reflection the debtors' liabilities in accounting.

Keywords: bad debts, debtors, debtors' liability, business partnership of enterprises, reserve of doubtful debts, calculations, accounting policy.

Постановка проблеми. Розвиток системи обліку розрахунків із дебіторами має стратегічне значення для підприємств будь-якої форми власності. Підвищена увага до стану розрахунків із дебіторами пов'язана з потребою врахування змін бізнес-середовища, що змушує суб'єктів господарювання знаходити нові підходи до вдосконалення цього процесу, опрацювати нові форми обліку дебіторської заборгованості, розробляти систему оцінювання показників стану розрахунків із використанням новітніх досягнень у галузі сучасних інформаційних технологій для автоматизації обробки інформації про ділових партнерів на ринку та прийняття відповідних управлінських рішень.

Методика обліку розрахунків із дебіторами є невід'ємним складником системи бухгалтерського обліку підприємства. Її важливість супроводжується потребою адаптації теорії та практики вітчизняного бухгалтерського обліку відповідно до вимог міжнародних стандартів. Усі зазначені обставини доводять актуальність розкриття пріоритетів розвитку системи обліку розрахунків підприємства з дебіторами – діловими партнерами на ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми та пріоритети розвитку системи обліку розрахунків з дебіторами – суттєвий чинник підвищення ефективності господарської діяльності як на рівні окремих підприємницьких структур, так і в масштабах усієї країни. Дослідженню таких питань

присвячено праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених-економістів, таких як: Г.Ф. Азаренков, Н.С. Акімова, С.Л. Береза, Ю.С. Глушач, О.О. Говоруха, О.М. Горбачова, Т.О. Євлаш, П.Б. Кватирка, С.А. Кузнецова, А.А. Пилипенко, К.С. Сурніна, О.В. Топоркова та ін. Проте така проблематика потребує подальшого висвітлення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Багатовекторність дослідження проблеми обліку розрахунків із дебіторами зумовлена суперечливим характером нормативних документів, а також рівнем розроблень окремих теоретичних і практичних аспектів методології обліку дебіторської заборгованості. Облік розрахунків із дебіторами є одним із найбільш складних та пріоритетних питань, що зумовлено актуальною для України проблемою недоотримання коштів підприємствами. Це відбувається, з одного боку, за рахунок збільшення величини заборгованості покупців та замовників, з іншого – за рахунок потреби погашення зобов'язань перед бюджетом за нарахованими податками чи виплати заробітної плати працівникам, тоді як безпосередній розрахунок із дебіторами ще не відбувся.

Найбільш гострими питаннями обліку розрахунків із покупцями і замовниками є: недосконалість обліку простроченої та безнадійної заборгованості; збільшення обсягу несплатежів; стан взаєморозрахунків із діловими партнерами підприємства; автоматизація бухгалтерського обліку та ін. Розв'язання

таких проблем потребує комплексного підходу, інтеграції облікової та управлінської систем підприємства. Така інтеграція можлива через удосконалення системи обліку розрахунків із дебіторами та трансформацію бухгалтерського обліку розрахунків із діловими партнерами відповідно до економічних відносин ринкового спрямування.

Мета статті полягає у розкритті пріоритетів розвитку системи обліку розрахунків підприємства з дебіторами – діловими партнерами на ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі фінансово-господарської діяльності підприємство здійснює розрахунки зі своїми контрагентами, бюджетом, податковими органами. Згідно з даними Державної служби статистики, динаміка зміни дебіторської заборгованості підприємств України за 2012–2017 рр. демонструє постійний ріст (рис. 1).

Вітчизняним нормативно-правовим документом, який регламентує відображення в обліку дебіторської заборгованості, є Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 10 «Дебіторська заборгованість», згідно з яким дебіторська заборгованість трактується як «сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату» [2]. У міжнародних стандартах бухгалтерського обліку (МСБО) та фінансової звітності (МСФЗ) дебіторська заборгованість тлумачиться як «фінансовий актив, який є контрактним правом отримувати грошові кошти або цінні папери від іншого підприємства» [3]. Таке тлумачення виведене з інформації, наведеної в МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів» (Presentation of Financial Statements), МСБО 8 «Чистий прибуток або збиток за період, суттєві помилки та зміни в обліковій політиці» (Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors), МСБО 11 «Будівельні контракти» (Construction Contracts), МСФЗ 18 «Дохід» (Revenue), МСФЗ 9 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» (Financial Instruments: Recognition and Measurement). Трактування «дебіторської заборгованості» у МСБО та вітчизняних стандартах відрізняється за змістом. Зокрема, розрізняють Accounts Receivable та Receivables. Accounts Receivable – дебіторська заборгованість, що відображає суми, які мають надійти від покупців та відображені в бухгалтерських книгах підприємства, але не підтвержені векселями, траттами або акцептами, тобто сукупна сума, що має бути виплачена торговельними боржниками. Така дебіторська заборгованість є частиною поточних активів, якщо пред'явлені позови погашаються протя-

гом 12 місяців після звітного періоду. Receivables (торговельна дебіторська заборгованість) – вимоги до третіх осіб щодо отримання в майбутньому грошей, товарів, послуг. Така дебіторська заборгованість включає рахунки щодо отримання заборгованості від покупців із продажу за відтермінуванням платежу, заборгованості за векселями отриманими, заборгованість працівників, заборгованість страхових компаній щодо усунення майнових збитків [4].

Щодо науковців, то більшість (42%) дотримується погляду, що дебіторська заборгованість є боргом (заборгованістю), другу позицію (17%) займають автори з точкою зору стосовно дебіторської заборгованості як вимог (прав). На третьому місці – дебіторська заборгованість як фінансовий актив (13%) [5]. Отже, можемо резюмувати, що дебіторська заборгованість у діловому партнерстві підприємств – це сума грошової чи майнової заборгованості підприємству фізичних чи юридичних осіб, яка виникла в процесі їх взаємодії.

Серед основних аспектів обліку розрахунків із дебіторами, що потребує вдосконалення, – організація бухгалтерського обліку дебіторської заборгованості. Вона передбачає: визначення елементів облікової політики щодо дебіторської заборгованості покупців та замовників і закріплення їх відповідними розпорядчими документами; достовірне, своєчасне, повне та безперервне відображення господарських операцій, пов'язаних з дебіторською заборгованістю покупців та замовників; обробка даних щодо розрахунків із дебіторами за допомогою відповідних облікових процедур, прийомів та способів; складання звітності про стан дебіторської заборгованості покупців та замовників на основі отриманої та обробленої інформації. Правильно організований бухгалтерський облік розрахунків із дебіторами сприяє попередженню прострочення термінів платежів і зменшує ймовірність доведення заборгованості до стану безнадійної.

Розкриття елементів облікової політики є першим і важливим кроком організації бухгалтерського обліку розрахунків із дебіторами на підприємстві. Основним джерелом регулювання облікової політики на підприємстві є наказ про облікову політику. С.Л. Береза пропонує в наказі про облікову політику зазначити такі її елементи: віднесення заборгованості до сумнівної; розмежування видів діяльності; порядок створення резерву сумнівних боргів; порядок списання дебіторської заборгованості; порядок віднесення отриманих векселів до фінансових або товарних [6, с. 41]. На нашу думку, варто внести до цього переліку певні доповнення: форма ведення обліку розрахунків із дебіторами; критерії визнання та оцінки дебіторської заборгованості; класифікаційні групи дебіторської заборгованості; метод та період нарахування резерву сумнівних боргів. Такі доповнення до облікової політики повинні обов'язково знаходити своє відображення в наказі про облікову політику підприємства із зазначенням вибраних альтернатив за відповідними розрізами. До наказу потрібно складати відповідні додатки, серед яких повинні бути такі, що стосуються обліку розрахунків із дебіторами, зокрема: реєстри аналітичного обліку дебіторської

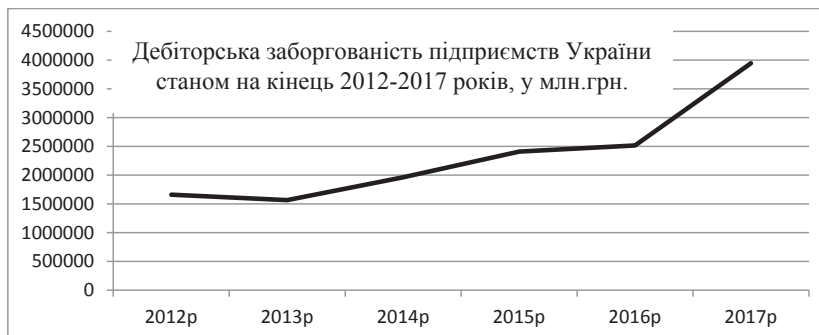

Рис. 1. Динаміка зміни дебіторської заборгованості підприємств України за 2012–2017 рр., млн.грн.*

* Без урахування результатів діяльності банків, бюджетних установ, тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: сформовано авторами за [1]

заборгованості; робочий план рахунків; положення про ведення претензійно-позовної роботи; посадові інструкції бухгалтера щодо ведення розрахункових операцій; порядок створення та використання резервів підприємства (разом із резервом сумнівних боргів) та графік документообігу щодо розрахунків із діловими партнерами на ринку.

Ще одним аспектом обліку розрахунків із дебіторами, що потребує вдосконалення, є правильне визнання та оцінка поточної дебіторської заборгованості, адже це впливає на достовірність облікових даних та їх відображення у фінансовій звітності. Варто також наголосити на тому, що від дотримання умов визнання поточної дебіторської заборгованості, достовірності оцінки та своєчасності погашення залежить рівень платоспроможності підприємства. Бракує чіткого тлумачення порядку визнання дебіторської заборгованості в економічній літературі, хоча зустрічаються підходи, згідно з якими визнання дебіторської заборгованості активом пропонується здійснювати одночасно з визнанням доходу від реалізації. Проте утворення поточної дебіторської заборгованості не завжди варто пов'язувати з доходом. Так, перерахування авансів за ще не передану продукцію призводить до виникнення дебіторської заборгованості, а доходу ще немає. Так, П.Б. Кватирка [7] вважає, що така ситуація вимагає внесення змін до законодавчої бази.

Характеризуючи поняття оцінки дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію, передусім варто розпочати з її первісної вартості, яка є наближеною до справедливої. У момент здійснення операції ділові партнери аналізують ціни, що склалися на ринку, на певний вид товарів чи послуг. Первісна вартість дебіторської заборгованості за реалізовану продукцію залежить від: повернення товарів від покупців; надання покупцеві торговельної знижки; надання покупцеві знижок після реалізації; періоду часу з дати відвантаження товарів до дати надходження коштів. Надання знижок є позитивним для обох сторін розрахункових відносин. Так, покупці можуть отримати продукцію, товари чи послуги за більш вигідною ціною, здійснюючи економію коштів для інших потреб, а продавці, вчасно отримавши кошти, можуть використати їх для забезпечення свого функціонування, наприклад для купівлі сировини. Проте продавець не може бути впевненим у тому, що покупець скористається знижкою. Від цього залежить її оцінка та виникає питання, як саме цю знижку відображати.

Для мінімізації відхилень розрахункової вартості боргу від її реальної величини С.А. Кузнецова запропонувала комплексний підхід до оцінювання дебіторської заборгованості, що базується на коригуванні первісної вартості дебіторської заборгованості відповідно до коефіцієнта часу [8]. Коефіцієнт часу дає змогу оцінити заборгованість суб'єкта господарювання у даний час з урахуванням зростання вартості в часі та зміни купівельної спроможності.

Ще більше проблем виникає під час оцінки поточної дебіторської заборгованості за продукцію, товари, роботи та послуги на дату балансу, адже, згідно з П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість», вона є фінансовим активом (окрім придбаної та призначеної для продажу) і повинна відображатися за чистою реалізаційною вартістю. Тому питання визнання та оцінки дебіторської заборгованості розкривається у двох вітчизняних стандартах бухгалтерського обліку, зокрема у П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» та П(С)БО 13 «Фінансові інструменти».

У таких положеннях відсутні взаємні посилання, які доречно було б додати.

На особливу увагу заслуговує порядок списання простроченої дебіторської заборгованості, оскільки існує прямий взаємозв'язок між списанням такої заборгованості та формуванням оподаткованої бази податком на прибуток. Основною відмінністю вітчизняного обліку дебіторської заборгованості від міжнародної практики є те, що він регламентований і не передбачає альтернативи для підприємства. У міжнародній системі обліку, навпаки, зазначаються лише базові фундаментальні концепції ведення фінансового обліку. Успішний досвід західних країн свідчить, що питома вага дебіторської заборгованості в їх активах становить близько 20%, а наявність і частка сумнівної (безнадійної) дебіторської заборгованості може призводити до значного погіршення показників фінансової звітності. Знецінення дебіторської заборгованості виникає, якщо існує ризик не отримати від боржників грошові кошти.

За міжнародними стандартами створити резерв під знецінення доцільно, якщо є докази можливості неотримання коштів від боржників, на основі аналізу: величини дебіторської заборгованості, періоду простроченої заборгованості, ризику непогашення заборгованості. Розповсюдженими методами обліку безнадійної заборгованості в більшості країн є метод прямого списання (direct write-off) і метод нарахування резерву (Allowance method). В Італії дозволено щорічно відносити на резерв сумнівних боргів 0,5% загального обсягу дебіторської заборгованості, а коли обсяг резерву дорівнює 5%, подальше його збільшення забороняється [10]. В Естонії списання суми сумнівного боргу на витрати здійснюється незалежно від того, застосовані до неї заходи щодо стягнення чи ні. Компанії більшості країн англо-американської системи, крім резерву сумнівних боргів, можуть створювати й інші види резервів, зокрема резерв для покриття повернень товарів та знижок. Безнадійна заборгованість може бути попереджена ефективною політикою управління нею та отриманням векселя від покупця.

У вітчизняній практиці сума, що відображена на рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів», це не що інше, як сума, яка вираховується з відповідної активної статті дебіторської заборгованості, реальна величина якої менша активної на суму резерву, тому такий резерв не є самостійною обліковою категорією. Він пов'язаний з основною категорією, яка перебуває на протилежному активному боці балансу. Контрактивний рахунок резерву сумнівних боргів потрібно розглядати як «кредит» активного рахунку дебіторської заборгованості, а не як деяку пасивну категорію.

Оскільки обов'язковою умовою під час формування резервів є виділення в активі певної вартості, доцільно внести зміни до назви рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» шляхом його перейменування на «Резерв і регулятив сумнівних боргів», включивши до його складу два субрахунки: 381 «Резерв сумнівних боргів» та 382 «Регулятив сумнівних боргів». Такі зміни дадуть змогу відобразити основне призначення такого рахунку – коригування суми дебіторської заборгованості на певну дату, виділити частину, що покривається за рахунок грошових коштів підприємства.

Доречно також внести деякі зміни до чинного законодавства для стимулювання процесу створення підприємствами такого резерву, адже більшість підприємств не створює резерву сумнівних боргів, оскільки: це потребує вилучення з обігу коштів, що

можуть бути використані в інших сферах діяльності; суми, які резервуються, не включаються до валових витрат у податковому обліку, що, своєю чергою, не зменшує податок на прибуток; підприємства не хочуть нести додаткові трудові витрати на створення цього резерву [11].

Зауважимо, що для вдосконалення процедури обліку розрахунків із дебіторами варто контролювати законність та вірогідність розрахунків із діловими партнерами. Запропонований К.С. Сурніною методичний підхід до аналізу ґрунтується на зіставленні частот розподілу чисел за законом Бенфорда, що дає змогу виявити факти шахрайства, неефективної інкасаційної та кредитної політики, помилок у бухгалтерському обліку [12].

Велике значення має також удосконалення документування інвентаризаційного процесу в контексті забезпечення максимальної прозорості та достовірності відображення взаємних розрахунків між діловими партнерами на ринку. Неналежне документальне забезпечення інвентаризації призводить до суттєвого зниження її ефективності, сприяє формалізації інвентаризаційного процесу [13]. Своєчасний контроль над співвідношенням дебіторської і кредиторської заборгованості та систематичне проведення інвентаризації дасть змогу побудувати ефективне ділове партнерство підприємства з контрагентами на ринку.

Висновки. Нами викремлено основні пріоритети розвитку системи обліку розрахунків із дебіторами у діловому партнерстві підприємств. Зокрема, стосовно організації бухгалтерського обліку розрахунків із дебіторами варто внести запропоновані зміни до процесу формування елементів облікової політики щодо розкриття в обліку дебіторської заборгованості; стосовно визнання та оцінки поточної дебіторської заборгованості доцільно на законодавчому рівні внести взаємні посилання у два вітчизняні стандарти бухгалтерського обліку: П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» та П(С)БО 13 «Фінансові інструменти»; стосовно порядку списання простроченої дебіторської заборгованості доречно внести зміни до назви рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» шляхом його перейменування на «Резерв і регулятив сумнівних боргів», включивши до його складу два субрахунки: 381 «Резерв сумнівних боргів» та 382 «Регулятив сумнівних боргів». Урахування зазначених пропозицій дасть змогу раціонально організувати

облік розрахунків із діловими партнерами на підприємстві.

Перспективою подальших досліджень є аналіз процесу управління дебіторською заборгованістю в системі розрахунків із дебіторами, своєчасного її повернення та недопущення безнадійних боргів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України: Обороти активи за видами економічної діяльності (Архів). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість», затверджений Наказом Міністерства Фінансів України від 08.10.1999 № 237. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>.
3. Розвиток теоретико-методологічних засад обліку, аналізу, контролю і аудиту: монографія / Заг. ред. д. е. н., проф. А.А. Пилипенка та к. е. н., проф. Г.Ф. Азаренкова. Х.: ІНЖЕК, 2012. 640 с.
4. Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws>.
5. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємств оптової торгівлі: монографія / Н.С. Акімова, О.В. Топоркова, Т.О. Євлаш, О.О. Говоруха. Х.: ХДУХТ, 2016. 285 с.
6. Береза С.П. Побудова облікової політики відображення грошових активів та дебіторської заборгованості. Вісник Житомирського державного технологічного університету. 2003. № 1. С. 35–44.
7. Кватирка П.Б. Класифікація дебіторської заборгованості та її вдосконалення. Вісник Хмельницького національного університету. 2005. № 4. С. 87–90.
8. Кузнецова С. Облік та аналіз дебіторської заборгованості в умовах антикризового регулювання стану підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Тернопіль: Терноп. акад. нар. госп-ва, 2002. 23 с.
9. Глушач Ю.С. Особливості обліку дебіторської заборгованості в зарубіжних країнах. Вісник НТУ «ХПІ». 2012. № 51(957). С. 152–158.
10. Горбачова О.М. Облік та аналіз дебіторської заборгованості: проблеми та шляхи їх вирішення. Фінанси України. 2009. № 11. С. 152–155.
11. Сурніна К.С. Удосконалення дебіторської та кредиторської заборгованості промислових підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.04 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит». Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2002. 21 с.
12. Струк Н.С. Обліково-правові основи інвентаризації розрахунків у діловому партнерстві підприємств. Формування ринкової економіки в Україні. 2011. Вип. 23. Ч. 2. С. 310–315.